

СЕКЦІЯ 5

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

РОЛЬ СІМ'Ї У РОЗВИТКУ ШЛЮБНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДИТИНИ

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF THE MARRIAGE POTENTIAL OF THE CHILD

Стаття присвячена теоретичному дослідженню ролі сім'ї у створенні здорових умов для розвитку шлюбного потенціалу дитини. Звернули увагу на механізм навчіння та наслідування дітьми поведінки батьків, адже людина соціальна істота, перше знайомство з собою подібними відбувається в сімейній системі. Діти, точно так само, як ссавці навчаються життєво важливим навичкам, завдяки здатності копіювати дорослих та досвідченіших представників свого виду. Діти прив'язані до батьків, значно довше, ніж це відбувається в дикій природі, що обумовлено фізіологічними особливостями розвитку дитини. Факт виживання дитини залежить від того, наскільки батьки будуть приділяти увагу чаду та піклуватимуться про нього. Досліджено, що саме це обумовлює значний вплив батьків на дітей та орієнтацію дітей на батьків, задля власного виживання. Завдяки вищезгаданним особливостям розвитку людини, наша увага спрямована на дослідження впливу, що здійснюється батьками або опікунами на виховання дитини та підготовки її до вибору партнера та самостійного сімейного життя. У зв'язку з цим розкрито поняття «шлюбний потенціал», критерії шлюбного потенціалу, від чого він залежить та що його обумовлює. Розкрито, як саме сімейна система впливає на засвоєння патернів, сценаріїв, установок та стратегій поведінки дитиною, які впливають на розвиток шлюбного потенціалу. Знайдено взаємозв'язок між умовами розвитку створеними в сімейній системі та розвитком шлюбного потенціалу дитини. Торкнулися теми вибору партнера, визначили, що стосунки з кожним із батьків формують образ майбутнього обранця та образ сімейного життя дитини. Якщо цей вплив деструктивний, людям досить важко побудувати сімейні здорові стосунки, так як їхній шлюбний потенціал не передбачає здорового сценарію взаємодії пари. Прояснено, як вікова ситуація дитини, а саме юнацький вік допомагає проявити, за допомогою виборів партнера, ознаки сформованого або не сформованого шлюбного потенціалу. На основі теоретичного дослідження розробили позитивну та негативну моделі сім'ї, що можуть стати орієнтиром у визначенні якості впливу на формування шлюбного потенціалу дитини.

Ключові слова: сім'я, юнацький період, партнерські стосунки, сімейний сценарій, шлюбний потенціал.

The article is devoted to the theoretical study of the role of the family in creating healthy conditions for the development of the marital potential of the child. Attention was paid to the mechanism of learning and research of the first social behavior of parents, because a person is important, acquaintance with others is in the family system. Children, just like educational institutions, are exactly like teachers, thanks to the opportunity to copy adults and experienced representatives of their species. Children are attached to their parents much more than they do in the wild, due to the physiological characteristics of the child's development. The fact of the child's life depends on whether the parents will pay attention to the child and take care of him. It has been studied that this is the reason for the significant influence of parents on children and the orientation of children to parents for their own lives. Due to the higher features of human development, our attention is focused on the study of the impact on parents or guardianship of the child's upbringing and prepare him to choose a partner and independent family life. In this regard, the concept of "marital potential" is revealed, the criteria of marital potential, what it depends on and what determines it. It is revealed how the family system of mechanisms of assimilation of patterns, attitudes and strategies of child behavior that affect the development of marital potential. The relationship between the conditions of development created in the family system and the development of the child's marital potential has been found. They touched upon the topic of choosing a partner, determined that the relationship with each parent forms the image of the future chosen and the image of the child's family life. If this influence is destructive, it is difficult for people to build healthy family relationships, as their marital potential does not reach a healthy scenario of the couple's interaction. Clarification of the age situation of the child, namely adolescence, to show, through the choice of a partner, signs of formed or unformed marital potential. Based on theoretical research, we have developed positive and negative models of the family, which can be a guide in certain qualities of the formation of the marital potential of the child.

Key words: family, adolescence, partnership, family scenario, marital potential.

УДК 159.922.72:173.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.34.10>

Вовк А.І.

здобувач ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» Хмельницький національний університет

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Однією з головних функцій сім'ї є виховна функція. Саме батьки – це перші вихователі

та педагоги для дитини, вони є основними трансляторами соціальних та культурних цінностей дитині, закладають основу для її морального, інтелектуального, психологічного, емоційного та фізичного розвитку

[1]. Сім'я формує характер дитини, особливості її взаємин з оточуючими людьми та визначає її майбутнє сімейне життя. Втрата духовно – моральних орієнтирів, нездоровий спосіб життя, низький рівень загальної культури (культури батьківства, комунікативної, сексуальної культури та інших її компонентів), самоусунення багатьох батьків від дітей породжує численні проблеми в особистісному становленні підростаючого покоління [1]. Тому готовність сім'ї до виховання дитини, рівень психолого – соціально – педагогічної культури батьків мають велике значення. Це означає, що готовність батьків до батьківства та партнерства обумовлює шлюбний потенціал дитини, готовність до створення власної сім'ї та уявлення про партнерські стосунки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Питанням впливу сім'ї на особистість займалися багато вітчизняних та закордонних науковців, зокрема, динаміку розвитку сімейної системи вивчали О. Дронова, К. Беляєва [1], В. Кравець [2]; проблему підготовки молоді до сімейного життя досліджувала Т. Левицька [3]; взаємодія, комунікація, міжособистісна згода партнерів були предметом наукового інтересу О. Столярчук [4]; особливості юнацького віку в сімейній системі вивчали М. Савчин та Л. Василенко [5]; проблемні питання підготовки молоді до шлюбу, формування уявлень про функції сім'ї, розвитку шлюбного потенціалу особистості досліджували Є. Потапчук [6] та Д. Карпова [7]. Доречно зазначити, що серед причин конфліктів та розриву стосунків дослідники називають: особливості виховання та взаємодії з батьками (Л. Строкач [8], Т. Захарчук [8]); прагнення залежності або незалежності (Р. Старшенбаум, К. Ковен [9]), вплив батьків на психологічну готовність до шлюбу дітей (М. Мушкевич, Р. Федоренко, Т. Дучимінська, Л. Магдисюк [10]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Сферою наших наукових інтересів є визначення ролі батьківської сім'ї у формуванні особистості дитини, зокрема розвитку її шлюбного потенціалу. Зазначимо, що поняття «шлюбний потенціал» відображає сукупність наявних можливостей, ознак людини, що можуть сприяти гармонійному шлюбному партнерству (подано за Є. Потапчуком) [6, с. 34.]. При цьому складовими шлюбного потенціалу є фізична, інтелектуально – світоглядна, морально – психологічна, інтимно – сексуальна, матеріально – фінансова та госпо-

дарська привабливість людини, а також її стійкість до психологічних комплексів і фізіологічної та психічної залежності [6, с. 34.] Батьківська роль в житті дитини цікавила науковців неодноразово, починаючи від утворення такого еволюційного соціального феномену як сім'я. Проте визначення ролі сім'ї у розвитку шлюбного потенціалу дитини не було предметом окремого дослідження. Звідси виникає потреба у проведенні системного вивчення впливу батьківської сім'ї на формування ознак та властивостей дитини, що можуть сприяти майбутньому гармонійному шлюбному партнерству.

Мета: теоретичне дослідження ролі сім'ї у розвитку шлюбного потенціалу дитини.

Завдання: 1. Теоретичне дослідження впливу виховання в сімейній системі на формування шлюбного потенціалу дитини.

2. Теоретичне дослідження юнацького віку дитини як першопочаток прояву сформованого шлюбного потенціалу.

3. Об'рунтування моделей сімейного виховання дитини в контексті розвитку її шлюбного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним об'рунтуванням отриманих результатів. Роль впливу батьків на шлюбний потенціал дитини важко переоцінити. Свої перші уявлення про шлюбно – сімейні стосунки діти отримують саме в батьківській родині. На формування власної концепції сім'ї впливає емоційний клімат батьківської родини, відносини між батьками, структура сім'ї та її традиції, ролі батька та матері. Кожен з батьків має свої уявлення про суто жіночу та чоловічу поведінку, про мужність та жіночність, має досвід спілкування з особами протилежної статі, свої морально-етичні погляди на взаємини між чоловіком та жінкою, культуру міжстатевих стосунків, своє критичне ставлення до власних помилок юності в цій сфері. Цей досвід батьки прагнуть передати своїм дітям, щоб застерегти їх від помилок та підготувати до сімейного життя [8, с. 93]. Проте не завжди батькам вдається це зробити, адже у деструктивних сім'ях, що проживають ненормативні стосунків та спосіб спілкування між партнерами та дітьми. Це прослідковується за певними критеріями: слабо проявлена або не проявлена емпатія в сімейній системі; застосовується метод авторитарного виховання; наявні різного роду залежності; відсутність одного з партнерів в процесі виховання дітей; батьки в процесі розлучення; психічна та фізіологічна інвалідизація одного або двох партнерів; компенсація

своїх життєвих помилок за рахунок дітей; проєкції своїх уявлень на партнера та дітей; завищені вимоги до членів сім'ї; фундаментальна помилка атрибуції – схильність людини пояснювати вчинки і поведінку інших людей їх особистісними особливостями, а особисту поведінку – зовнішніми обставинами [11, с. 509]. Саме такі умови формування сімейної системи не сприяють розвитку шлюбного потенціалу дитини.

Роль сім'ї у розвитку дитини визначається виконанням господарсько-економічної, регенеративної, освітньо – виховної, соціального контролю, рекреативної, духовного спілкування, психотерапевтичної функцій, організації розваг, сімейної субкультури [10, ст. 81].

На основі теоретичного дослідження, ми провели ранжування чинників, що визначають роль сім'ї саме у розвитку шлюбного потенціалу дитини, спираючись на ті чинники, на які наголошують науковці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Ранжування чинників, що визначають роль сім'ї у розвитку шлюбного потенціалу дитини (на думку експертів та науковців)

Чинники, що визначають роль сім'ї у розвитку шлюбного потенціалу дитини	Відповідний ранг з 1 до 10
Приклад взаємостосунків між батьками	1 [1;8;12;10;6;13]
Здійснення виховного впливу на дитину	2 [8;7;10;4]
Стратегія комунікація з дитиною	4 [12;8;1;10]
Передача знань, звичаїв, традицій, переконань, упереджень щодо партнерських стосунків	8 [6;10;8]
Стиль життя сім'ї	10 [12]
Моделі поведінки шлюбних партнерів	3 [7;13;4;10]
Морально-психологічний клімат сім'ї	5 [6]
Сімейні традиції та норми	9 [7]
Рольова структура сім'ї	6 [8;10;6]
Стилі сімейного виховання	7 [8;7]

Спираючись на авторитетну думку експертів в контексті впливу батьків на розвиток шлюбного потенціалу дитини, найбільший вплив здійснює **приклад взаємостосунків між батьками**, так як ця стратегія взаємодії у партнерських стосунках є першою та довгий період часу єдиною для спостереження дитиною. Вона засвоюється та здійснює вплив на сві-

домому та підсвідомому рівнях на вибір майбутнього шлюбного партнера, шляхом пошуку знайомого, схожого, рідного. Наприклад, дівчина росла в сім'ї, де мама лідер, а тато відомий. У неї сформувалося уявлення про те, що жінки «вища каста», а чоловіки «нижча каста». Дівчина обрала партнера, який менше заробляє, ніж вона, при цьому критикує його, програючи свою установку та батьківський приклад взаємодії в парі.

Моделі батьківства фіксуються в психіці дитини, сімейні традиції успадковуються дитиною на свідомому та несвідомому рівнях і проявляються в її майбутньому. Дитина, спостерігаючи за спілкуванням батьків, поступово засвоює гендерні взаємовідносини, які, в свою чергу, впливатимуть у майбутньому на вибір моделі родини [7, с. 111].

За результатами теоретичної обробки матеріалу, ми визначили позитивну та негативну моделі сім'ї. *Позитивна модель сім'ї* характеризується: позитивною морально-психологічною атмосферою, гармонійними стосунками; старанним виконанням сімейних, зокрема батьківських, ролей; прагненням задовольняти взаємні потреби, турбуватися про потреби та розвиток дитини; конструктивним вирішенням сімейних конфліктів; відсутністю патологізованих сімейних ролей. Щодо *негативної моделі сім'ї*, то для неї притаманні такі ознаки як: мотивація до створення шлюбу орієнтована на вигоду, а не кохання; партнери вирішують життєві проблеми шляхом гучних скандалів або бійок; не здатність забезпечити задоволення своїх потреб та дітей; присутні патологізовані сімейні ролі; нездоровий психологічний клімат сім'ї; виховання дітей на базі негативного власного прикладу; здатність до ігнорування або висміювання емоцій, бажань, потреб, переконань один одного та дітей.

На думку Д. Карпової [7], в сім'ї дитина першочергово засвоює стилі партнерської взаємодії та сімейного виховання, зразки поведінки, погляди на виховання дітей, економічні питання, уявлення стосовно розподілу обов'язків. Від сімейних цінностей, які були засвоєні у батьківській сім'ї, залежить рівень усвідомлення людиною себе як майбутнього сім'янина, соціальних ролей подружжя, їхній розподіл, усвідомлення відповідальності, способу життя родини в цілому [7, с. 111].

I. Sipov [10], наголошує, що дитина переймає від батька своєї статі, приклад ролі чоловіка або жінки та контейнерує її. Натомість образ батька протилежної статті виступає своєрідним прикладом, який

впливає на вибір партнера. Якщо роль батька протилежної статі в сім'ї позитивна, то шанси на гармонійне подружнє життя вищі, ніж якщо в свідомості та підсвідомості дитини укорінилася негативна модель батька протилежної статі. Модель батьківської сім'ї окреслює головні риси моделі сім'ї, яку в майбутньому створять їхні діти. Чим ближчі моделі сімей, тим більше шансів на гармонійні стосунки подружжя, якщо ж моделі різні це призводить до внутрішньо сімейної конкуренції партнерів.

Натомість, Л. Строкач [8] переконаний, що батьківське виховання та взаємодія з дитиною може впливати на конфлікти в майбутній сім'ї останнього.

М. Мушкевич, Р. Федоренко, Т. Дучинська, Л. Магдисюк [10] зробили висновок, що програвання сімейного сценарію відбувається у три етапи: діти засвоюють приклад моделі взаємин подружжя у батьківській сім'ї, після цього тестують ці взаємини із сиблінгами, отримавши оцінку подібності моделей сім'ї вони вибирають партнера і відтворюють структуру ролевих взаємин батьківської родини у своїй власній сім'ї.

За свідченням Н. Максимової [12] причинами сімейних конфліктів є помилковість при виборі партнера, невідповідність мотиву взяти шлюб до функцій сім'ї, незавершеність стосунків з батьківською родиною.

Порівнявши вищезазначені переконання науковців, можемо підсумувати, що сценарій батьківської родинної взаємодії підштовхує молоду людину вибирати собі подружнього партнера, схожого на батька/матір або ж протилежного їм. Причому, чим сильніша опозиція до батьків, тим більша вірогідність програвання родинного сценарію. Сценарій подружньої пари батьків впливає не лише на дошлюбні критерії вибору, а й поведінку під час передшлюбного періоду, прихильність, практичні розміркування, наслідування соціальних стереотипів, спосіб емансипації від батьків, подолання вакууму самотності у шлюбі, ставлення до чоловіка (дружини), ставлення до виховання дітей, тривалість шлюбу, кількість шлюбів і т.д. [4, с. 44–45].

На різному життєвому етапі дитини, батьки виступають у різних ролях. У ранньому дитинстві важливо виконувати роль емоційно теплих та підтримуючих батьків. У дошкільному періоді роль влади, найвищої інстанції, розпорядником благ. У молодшому шкільному віці виконувати роль зразка та прикладу для наслідування. З настанням пубертатного періоду роль порадики та наставника [13]. Усі чотири

ролі мають бути присутні у взаєминах із дітьми незалежно від їхнього віку, хоча питома вага кожної з них у різні періоди неоднакова.

Результати батьківського виховання та впливу найяскравіше можна побачити в юнацькому періоді розвитку дитини, адже саме цей період характеризується інтимно – особистісним спілкуванням, що направлене на пошук майбутнього супутника по життю.

Однією зі значущих сфер активності особистості на етапі ранньої юності є міжособистісне спілкування. У цьому віці змінюється його зміст і загальна спрямованість, воно стає вибірковим, інтимним, виконує функцію головного, соціального полігону самоствердження і самовираження юнаків і дівчат [5, с. 248]. Однією із форм спілкування в юнацькому віці являються побачення. У ранньому юнацькому віці хлопці та дівчата ставляться до побачень набагато серйозніше, ніж підлітки. Більше уваги вони звертають не на зовнішність, а на особистісні якості представника протилежної статі, переймаються його планами на майбутнє [5, с. 251]. Коло міжстатеві взаємодії диференціюється за різним рівнем близькості: одну людину юнак чи дівчина розглядає як майбутнього подружнього партнера, а іншу відразу викреслює з цієї категорії [4, с. 43].

С. Ковальов [2] стверджує, що існує парадокс шлюбно – сімейних уявлень юнаків та дівчат, який полягає в значному розходженні якостей бажаного супутника життя та передбачуваного партнера у повсякденному спілкуванні. Якості особистості, що вважаються значущими для чоловіка чи дружини, в реальному спілкуванні молодих людей не мають вирішального значення. Тому помилковість образу партнера може бути одним з джерел неадекватного вибору, що, в свою чергу, може призвести до розвитку сімейної дисгармонії та кризи стосунків [2]. Такий розвиток подій можливий, якщо сім'я дитини була дисфункціональною або мала такі прояви. Бажаний образ партнера перебивається звичним образом партнера, що є зрозумілішим для суб'єкта вибору, так як відповідає образу засвоєному в сімейній системі. Інший варіант можливий, коли в сімейній системі засвоєно надто ідеалізований, нереальний образ партнера (батько – супер герой; мати – найкраща жінка), який проектує суб'єкт вибору на потенційних партнерів, вони не здатні задовільнити ці вимоги та пара руйнується.

За рахунок підвищеного інтересу до представників протилежної статі, виявляються гендерні особливості сексуальної

активності. Тому, можна припустити, що саме цей період в житті молоді має ключове значення для підвищення рівня емоційного розуміння та соціально – психологічної готовності до створення сім'ї. Недостатність знань, умінь і навичок, що потрібні для створення гармонійної сім'ї, молоді інколи усвідомлює в той період, коли сім'я вже створена. Даний факт впливає на те, що шлюб опиняється під загрозою через вже присутні проблеми, які не були вирішені в дошлюбний період і які формують негативне усвідомлення свого становища. [10]. Невдалі спроби створити здорове партнерство яскраво показують, як батьківська сім'я вплинула на дитину в контексті шлюбного потенціалу та готовності до стосунків.

Усвідомлення молоддю соціальних ролей та особливостей сімейного життя залежить від ступеню зрілості та свідчить про психологічну готовність до шлюбу [3].

Готовність до шлюбу є одним із критеріїв шлюбного потенціалу особистості, що впливає на успішність шлюбу. Готовність, зокрема, включає: розуміння молодими людьми, які створюють сім'ю, соціальної сутності сім'ї, суспільної значущості своїх дій; відповідні зобов'язання одного перед одним; відповідальність за сім'ю та дітей; добровільне прийняття неминучих у сімейному житті турбот; обмеження особистої свободи [2]. Без цієї готовності перехід від неформальних взаємин емоційного характеру (коханья) до формальних – регламентованих і обов'язкових стосунків між партнерами по шлюбу – виявляється пов'язаним із значними труднощами.

На думку С. Ковальова [2] існують такі види готовності до вступу в шлюб: морально-психологічна – передбачає наявність у людини знань про характер, темперамент, особливості спілкування, інтереси та нахили, про рівень самооцінки майбутнього партнера по шлюбу, вміння налагоджувати та підтримувати здоровий психологічний клімат в сім'ї, вирішувати конфліктні ситуації конструктивно; соціальна готовність полягає в розумінні соціальної значущості сім'ї та наявності високого рівня відповідальності за неї; правова готовність – це наявність знань про основи сімейного законодавства, а саме, прав та обов'язків чоловіка і дружини, дітей, батьків, про правові норми регулювання стосунків в сім'ї; педагогічна готовність проявляється в наявності педагогічних знань, умінь та навичок виховання дітей; сексуальна готовність передбачає наявність необхідних знань про фізіологію статей та культуру сексуальних стосунків; господарсько-економічна готовність полягає у вмінні ведення господар-

ства, організації побуту, вміння розподілу сімейних обов'язків.

До вищезазначених характеристик В. Кравець [2] додає ще естетичну. Вона полягає в ознайомленні молоді з етикетом у стосунках чоловіка та жінки, естетичною міжстатевих стосунків, у формування в молоді поваги до сімейних традицій, у розширенні уявлень про естетику повсякденного життя, у підвищенні значення мистецтва в житті сім'ї.

Осмислення вищесказаного дозволяє з'ясувати, що готовність до шлюбу визначається рівнем розвитку шлюбного потенціалу, що в свою чергу залежить від батьківського прикладу сім'ї, стосунків між батьками, відношенням батьків до дітей, інституту сім'ї, від традицій, які переходять з покоління в покоління, їхньою задоволеністю власним шлюбом. Від здатності батьків конструктивно вирішувати конфлікти та знаходити компромісні рішення.

Висновки. Теоретичне дослідження впливу батьківського виховання на розвиток шлюбного потенціалу дітей виявило чіткий взаємозв'язок між прикладом батьківських взаємостосунків, сімейним вихованням та розвитком шлюбного потенціалу, що в свою чергу впливає на готовність дитини створити власну сім'ю. За результатами ранжування чинників, що визначають роль сім'ї у розвитку шлюбного потенціалу дитини, з'ясовано, що головний вплив на формування шлюбного потенціалу здійснює приклад батьківських взаємостосунків. Проведення порівняльної характеристики впливу батьківської сім'ї на шлюбний потенціал дитини вказує на те, що здоровий або не здоровий шлюбний потенціал залежить саме від якості батьківського впливу, мотивації батьківства, усвідомлені батьківської ролі та від бажання батьків її виконувати. Обґрунтовано позитивну та негативну модель виховання в батьківській сім'ї. З'ясовано перелік батьківських ролей, що відіграють важливу роль на певних періодах розвитку дитини. Описано прояви деяких ознак сформованого шлюбного потенціалу дитини в юнацькому віці.

Перспективою подальшого дослідження є обґрунтування ефективних моделей поведінки батьків щодо розвитку шлюбного потенціалу дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дронова Е. Н., Беляева К. А. Ответственное родительство: сущность и содержание. *Культура и образование*, 2015. № 8. URL: <http://vestnikrzi.ru/2015/08/3445> (дата відвідування: 12.12.2021)

2. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.

3. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. 186 с.

4. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

5. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навч. посіб. 3-тє вид., перероб., доповн. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.

6. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером: довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.

7. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. Херсон : Гельветика, 2016. Випуск 5. Том 2. 109–113 с.

8. Строкач Л. М., Захарчук Т. П. Вплив батьківської сім'ї на формування статево-рольових установок і уявлень старшокласників про майбутнє сімейне життя. *Психологічний часопис* : журнал, 2015. № 1 (1). 92–97 с.

9. Ковен К., Киндер М. Супружеская дружба: Семья и школа, 1995. № 12. С. 10–12.

10. Психологія молодого сім'ї : монографія / Раїса Петрівна Федоренко, Мирослава Іванівна Мушквич, Тамара Іванівна Дучимінська, Людмила Іванівна Магдисюк. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.

11. Gleitman, H., Fridlund, A., & Reisberg D. *Psychology webBOOK: Psychology Fifth Edition / Basic Psychology Fifth Edition*. W. W. Norton and Company. 8th ed. 2010.

12. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. Київ. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.

13. Бех І.Д. Особистість народжується в сім'ї: *Початкова школа*, 2002. № 2. 12–15 с.